

Олена РУСИНА

ВАСИЛЬ НИКОЛЬСЬКИЙ — НЕВІДОМИЙ КНИЖНИК XVI СТОЛІТТЯ І ЙОГО ТВОРЧІСТЬ

У 20-х рр. XIX ст. Михайло Грушевський, звернувшись у своїй „Історії української літератури“ до творчого доробку книжників кінця XIV — першої половини XVI ст., зі щирим розпачем зауважив, що ці віки „стеляться перед очима дослідника такою порожньою, безплідною пустинею, що він збентежено стає, боячись пускатися в позбавлену всяких орієнтаційних знаків пугу просторинь [...] Ні одного місцевого літопису з цих часів! Ні одного ліричного викрику! Ні навіть релігійно-моралістичного роздумування над тими переверотами, які проходили в житті...“¹

Пишучи ці рядки, М. Грушевський був налаштований набагато песимістичніше, ніж двома десятиріччями раніше, коли у фундаментальній „Історії України-Руси“ він таки наголошував на тому, що „в сфері оригінального письменства ми, безперечно, розпоряджаємося далеко не повними відомостями [...] і студії над рукописним матеріалом, без сумніву, принесуть ще багато нового“².

Утім, цей песимізм виявився цілком виправданим: за час, що минув після появи „Історії України-Руси“, список оригінальних пам'яток українського письменства кінця XIV — першої половини XVI ст. (котрі, як слушно відзначив М. Грушевський, становлять „нероздільну власність книжності й письменства українського і білоруського“) не лише не зріс, а й дещо скоротився: „[...] [по]одинокі аскетичні писання — поучення печерського ігумена Досифея з початку XV в. (чи кінця XIV) про порядок відмовляння молитов“, яке вчений характеризував як „зовсім сухе, офіційне“ й позбавлене „всяких літературних прикрас“³, нині атрибується архимандритові нижньгородсько-печерського Вознесенського монастиря⁴.

Сучасні дослідники також наголошують на „надзвичайно небагатій власній регіональній літературній традиції“ окресленого періоду, зараховуючи до неї, окрім праць, які вийшли зі середовища західноруських митрополитів, білорусько-литовських літописів та Касіянівських редакцій Києво-Печерського патерика, „Сказание о исхождении Святого Духа“,

¹ Грушевський М. Історія української літератури.— К., 1995.— Т. 5, кн. 1.— С. 5.

² Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1995.— Т. 6.— С. 351.

³ Там само.— С. 352—353.

⁴ Словарь книжников и книжности Древней Руси.— Ленинград, 1988.— Вып. 2.— Часть 1.— С. 198.

написане 1511 р. за велінням сербського воєводи Стефана Якшича „многогрешным и хуждъшим в християнех Василием пресвитером Никольским от Дольняя Руси“⁵. Ф. Покровський, котрий у 1908 р. видрукував це послання „к некоему латинскому архиепископу сопротивляющуся“, відзначив, що „про автора послання, пресвітера Василя, окрім тих небагатьох відомостей, котрі він сам подає про себе в передмові та післямові до послання, нічого не відомо“; однак, виходячи з імени замовника, способу датування послання й наявного у ньому переліку тодішніх монархів („В лето 7019, индиктиона 14, по летех Христова Рождества римленом пишущим 1511, скиптродръжавным же: в Оугрех и Чесех Владиславу, в Ленденех Жигимонтоу, в Роусии Василию, великаго Иоанна сыноу, гръком же страждующим под страхом Баазит соултана“), він припустив, що Василь був уродженцем Угорської Руси, де під назвою „Дольней земли“ відома Угорська низина, а „долинянами“ звуть „угро-руське населення відрогів Карпат, котрі спускаються до згаданої низини“⁶. Ця аж ніяк не беззаперечна думка міцно утвердилась у літературознавстві⁷.

Уразливість цієї гіпотези полягає в тому, що термін „Дольняя (Нижня) Русь“ ніколи не прикладався до Закарпаття, виступаючи натомість традиційною назвою Середнього та Нижнього Подніпров'я. Відомо, що вже давньоруські книжники ділили східнослов'янські землі на „нижні“ та „верхні“⁸; архаїчне й аморфне словосполучення „Нижня Русь“ проіснувало до XVI ст.⁹, подеколи потрапляючи до офіційної документації (на-

⁵ Турилов А. А. Переводы с латинского и западнославянских языков, выполненные украинско-белорусскими книжниками в XV — начале XVI в. // Культурные связи России и Польши XI—XX вв.— Москва, 1998.— С. 58, 65. Зауважимо, що М. Грушевський також згадував про цю пам'ятку, однак лише як про „списану 1511 р. [...] апологію православ'я проти латинян“ (Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. 6.— С. 349—350), оскільки авторство „Сказання“ на той час залишалося нез'ясованим. Звідси — різнобій згадок про нього у компілятивній літературі: Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні.— К., 1994.— Кн. 2.— С. 23, 35.

⁶ Покровский Ф. И. Послание Василия, пресвитера Никольского из Дольней Руси, об исхождении св. Духа // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук.— 1908.— Т. 13, кн. 3.— С. 88—89. Відзначимо, що збереглася й сербська транслітерація послання (середини XVI ст.), проаналізована Радоїчичем: Руски и српски текст Василија Никольского из Дольне Русије // Радоїчић Ђ. Сп. Књижевна збиванья и стваранья код срба у средњем веку и у турско доба.— Нови Сад, 1967.— С. 273—281. Характерно, що у сербському варіанті, який досить точно передає оригінал, Василь згадується не як „пресвітер“, а як „прозываемый“ Никольським (див.: Там само.— С. 279). Ця кон'юнктура, очевидно, первинна, оскільки „пресвітер“ фігурує у пізньому, зламму XVII—XVIII ст., списку послання, а в решті списків цього фрагмента немає.

⁷ Радоїчић Ђ. Сп. Стари српски писци українське народности (од краја XV до краја XVII века) // Радоїчић Ђ. Сп. Књижевна збиванья...— С. 261; його ж. Руски и српски текст...— С. 279; Пелешенко Ю. В. Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV — початку XVI ст.— К., 1990.— С. 10—11; Мишанич О. Давня українська література в загальнослов'янському контексті // Медієвістика.— Одеса, 1998.— Вип. 1.— С. 8.

⁸ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей.— Москва, 1962.— Т. 2.— Стб. 112, 359, 369, 645.

⁹ У літературі останнього десятиріччя трапляються твердження, що поділ Руси на Верхню та Нижню фіксував існування у XV—XVI ст. „двох етноісторичних реальностей“ — Росії й України (див.: Наливайко Д. Україна в рецепції західних гуманістів XV—XVI ст. // Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.— К., 1993.— С. 7—8; його ж. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI—XVIII ст.— К.,

приклад, у 1558 р. Сигізмунд-Август адресував один із своїх „безмытних листов“ (актів на звільнення від сплати мита) „панству нашому Великому Князству Литовському и всему Понизовью и земле Болынской“¹⁰.

Відповідно відкоригувавши „район пошуків“ Василя Никольського, ми досить швидко натрапляємо на його сліди в синхронній документації. В акті пожалування Чернігова* князеві Семенові Можайському (1-липень 1496 р.) великий князь литовський Олександр Казимирович вилучив з-під його юрисдикції („вынял на себя“) кількох бояр, котрі перебували на великокнязівській службі („тые нам мають служити с тых именеи своих, што в Черниговском повете мають“) — і серед них якогось Андрія Павловича з „братаничами“ (племінниками з боку брата) Халецьким і Микольським¹¹.

Знаючи ім'я діда Микольського по лінії батька — Павло — і те, що він служив безпосередньо великому князеві литовському, ми маємо вагомні підстави ототожнити його з писарем великокнязівської канцелярії „Никольским Васильевичем Павловича“, котрому в березні 1505 р. Олександр Казимирович видав „лист“, яким закріпив за ним володіння його батька Василя Павловича¹². Останній, як ми дізнаємось із вказаного документа, також був „господарским“ писарем, вірно служив „з молодых лет“ Казимирові й навіть „положил свою голову“ на цій службі. Заслуги Василя Павловича були відзначені пожалуванням йому маєтку Деречин (Слонімський повіт), чийм хазяїном він став, одружившись із удовою його колишнього власника Богдана Васьковича Дромутевича¹³.

1998.— С. 91),— хоч це підкріплюється посиланнями на А. Контаріні, котрий розміщував Київ за межами Нижньої Русі (Барбаро и Контаріні о России: К истории итало-русских связей в XV в.— Ленинград, 1971.— С. 188—189), і Ляннуа, який, наприклад, відзначав, що він прибув до Кам'яця-Подільського „зі Львова, проїхавши Верхню Русь“ (Путешествия Гильбера де-Ланноа в восточные земли Европы в 1413—1414 и 1421 годах // Университетские известия.— К., 1873.— № 8.— С. 39). Уже цих двох прикладів досить, аби застергти дослідників від надмірної довіри до відомостей іноземців-подорожників; з другого боку, слід враховувати, що перебування Верхньої та Нижньої Русі у складі різних державних утворень з часом привносило в цю термінологію політичні акценти. Більше того, за умов, коли у Московській державі відкинули Флорентійську унію, термінологічне розчленування Русі набрало рис церковно-адміністративного поділу: відомо, що учень Ісидора Григорій Болгарин виряджався на Русь як митрополит „київський, литовський та всієї Нижньої Русі (tota Russia inferior)“ (Gudziak В. Crisis and Reform.— Cambridge (Mass.), 1998.— Р. 46).

¹⁰ Торгівля на Україні. XIV — середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина.— К., 1990.— № 59.— С. 86.

* Нагадаємо, що до 1500 р. він, як і вся Сіверщина, перебував у складі Великого Князівства Литовського; перехід основних репрезентантів цього регіону — князів Семена Івановича Можайського та Василя Івановича Шем'яча — на службу до Івана III поклав початок московсько-литовській війні 1500—1503 рр., яка завершилася інкорпорацією Сіверщини Росією, юридично оформленою у 1508 р. Докладніше див. у книжці: Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського.— К., 1998.

¹¹ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею (далі — Акты ЗР).— Санкт-Петербург, 1846.— Т. 1.— № 139.— С. 163.

¹² Акты Литовской Метрики (далі — Акты ЛМ).— Варшава, 1897.— Т. 1.— Вып. 2.— № 728.— С. 170—171.

¹³ Власне, Василеві Павловичу дістався не весь Деречин, а тільки частина Деречинської волости — ті десять „служб“, які у 1416 р. були виділені Вітовтом жмудському бояринові Дромутю (Дремутю) і з часом склали село Кочин. Докладніше див.: Topolska M. В.

Право на спадкове володіння цим маєтком і підтвердив своєму „шляхетне вроженому писарю Никольському Васильевича“ Олександр, „бачачи [...] перво сего к отцу нашему, славное памяти королю Казимиру, и потом к нам верную а справедливую, николи не замешканую и пильную службу“. Таким чином, писар Никольський з'явився при дворі „господаря“ ще за часів Казимира (1440—1492) і, певно, на зламі XV—XVI ст. вже перейшов поріг свого тридцятиріччя. Що ж до Василя Павловича, то, виходячи з того, що запис, двічі зроблений ним у Литовській Метриці („А писал Васко Павлович“¹⁴), можна датувати 1448 р.¹⁵, доходимо висновку, що він з'явився на світ зонайпізніше на зламі 1420—1430-х рр. Відповідно й гіпотетичний вік його сина можна коригувати тільки у бік збільшення.

Крім „листа“ на Деречин, десь між 1500—1506 рр. син Василя Павловича отримав від Олександра ще одну „данину“ (двір Вакиніки у Троцькому повіті), покликану компенсувати втрату Никольським його чернігівської „отчини“, захопленої московськими військами; це надання дійшло до нас у формі його підтвердження Сигізмундом I (1506), котрий не втрачав надії „сполна очистити“ Сіверщину від ворога (хоч документом не виключалося, що цього не станеться й „именія“ Никольського та його земляків „отпищут в вечном миру за границу“¹⁶ — що, власне, й відбулось у 1508 р.).

Однак минуло кілька років — і Никольський, котрий вірою й правдою служив Казимирові та Олександрові, знехтував інтересами їхнього наступника Сигізмунда (і, відповідно, власними кар'єрними перспективами*), приєднавшись до повстання Михайла Глинського. Важко сказати, що саме вплинуло на це рішення — власні амбіції, придворні інтриги, затаєні кривди або ж просто зв'язки родини Глинських із Черніговом¹⁷, —

Dobra dereczyńskie od XV do połowy XVII wieku // *Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*.— Poznań, 1971.— T. 74: Historia.— Zesz. 11: Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku.— S. 45—49. Слід, щоправда, зауважити, що, розглядаючи питання про власників Кочина, авторка не подала ніякої інформації про Василя Павловича, а згадуючи про Никольського, припустилася низки помилок у тексті й примітках. Точнішими є дані К. Петкевича, хоч наврод чи можна погодитися з твердженням дослідника, нібито з акта 1505 р. випливає, що вдова Богдана Васковича була матір'ю Никольського (Pietkiewicz K. *Wielkie księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka: Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*.— Poznań, 1995.— S. 23).

¹⁴ Русская историческая библиотека, издаваемая имп. Археографическою комиссиею (далі — РИБ).— Санкт-Петербург, 1910.— Т. 27.— Стб. 60.

¹⁵ Він міститься серед записів, датованих січнем і березнем 11 індікта, у складі так званої книги „данин“ Казимира, що охоплює 1440—1455 рр., поряд із записом про надання, санкціоноване князем Олельком (помер у 1455 р.).

¹⁶ *Lietuvos Metrika*. Кнуга N 8 (далі — LM).— Vilnius, 1995.— N 206.— P. 196.

* Щодо суспільного статусу писарів великокняжої канцелярії, а також про їхні широкі кар'єрні можливості див.: Grala H. *Diaci i pisarze: wczesnonowozyczny aparat władzy w Państwie Moskiewskim i Wielkim Księstwie Litewskim (XVI — pocz. XVII w.)* // *Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia*.— Warszawa, 1999.— S. 77—78, 84—85.

¹⁷ На Чернігівщині Глинським належали Хоробор, Домислин, Смолин; князь Іван Борисович Глинський упродовж 1492—1496 рр. був чернігівським намісником, з чим, очевидно, пов'язана передача його родичеві Андрію Дрожчі кількох сіл у Чернігівському повіті, які раніше були власністю князя Петра Михайловича Мосальського (відповідно

але починаючи з 1508 р. Никольський фігурує у документах віленського двору з постійним визначенням „зрадця“ (зрадник).

На зламі літа—осени того ж року Сигізмунд інформував кримського хана Менглі-Гірея, що дяк Никольський був одним з двох „зрадець“, вивряджених Глинським до Василя III, „жадаючи его, абы ему своих воевод з людьми прислал и хотячи ему вси наши граничныя города, добывши, подати“¹⁸. Але роль Никольського у заколоті не обмежилася функціями посланця: збереглася глуха звістка про те, що якийсь Курбака „держал“ Чечерськ (котрий належав до комплексу так званих подніпровських волостей) „от зрадци Никольского“; влітку 1508 р., виконуючи наказ Сигізмунда („того наместника поимати“), чечеряни вчинили над ним самосуд¹⁹.

Очевидно, не краща майбутність очікувала й самого Никольського після того, як Глинський зазнав поразки. Навряд чи він міг розраховувати на поблажливість Сигізмунда, як деякі інші фігуранти цієї справи (наприклад, якийсь Богуш Заранкович, котрий „ездил зрадцою з Никольским“, що його „господарь“ вибачив у липні 1508 р., повернувши вже поділену між його братами „отчину“, „статки домовые [...] и кони, и иные речи“²⁰).

Майно Никольського також було конфісковано. За даними Литовської Метрики, уже в серпні 1508 р. його будинок у Вільні, що був „против Святого Яна“, виклопотав собі у Сигізмунда князь Василь Полубенський²¹; успадкований Никольським від батька „Кочин, то есть Деречин“ у лютому 1509 р. дістався овруцькому намісникові Семенові Федоровичу Полозовичу (до речі, як і „имения“ князя Івана Глинського на Київщині)²²; двір Вакініки

„дворянин Андрей Дрожич“ згадується в Олександровій грамоті Семенові Можайському 1496 р.; після поразки повстання М. Глинського він разом з братом Петром знайшов притулок у Росії). Див.: Бычкова М. Е. Состав класса феодалов России в XVI в.: Историко-генеалогическое исследование.— Москва, 1986.— С. 62—63.

¹⁸ Акты ЗР.— Санкт-Петербург, 1848.— Т. 2.— № 41.— С. 49; LM.— N 69.— P. 112. У Литовській Метриці зберігся й текст одного з послань, переданих Глинським до Москви через „пана Никольского“: Акты ЗР.— Т. 2.— № 20.— С. 22—23; LM.— N 72.— P. 117—119.

¹⁹ LM.— N 416.— P. 312—313. Відзначимо, що цей досі не зауважений науковцями факт певною мірою коригує уявлення про повстання Михайла Глинського: у працях останнього часу стверджується, що заколотники здобули лише одне місто — Мозир, зазнавши поразки при облозі Мінська, Слуцька, Орші, Мстиславля й Кричова (Кром М. М. Православные князья в Великом княжестве Литовском в начале XVI века (К вопросу о социальной базе восстания Глинских) // Отечественная история.— 1992.— № 4.— С. 150; його ж. Меж Русью и Литвой: Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV — первой трети XVI в.— Москва, 1995.— С. 124—125). Однак з тексту цитованого документа випливає, що поруч із Мстиславлем і Кричовом у Чечерську й, можливо, Пропойську приборчники Глинського досягли успіху — хай і доволі короткочасного. Воднораз перебування у рядах заколотників людини, яка у своєму „Сказанні“ ревно обстоювала православні догмати, підкріплює репутацію Михайла Глинського як оборонця „грецької віри“ — хоч у працях М. Крома версія про обумовленість його повстання міжконфесійними суперечностями у Великому Князівстві Литовському переконливо спростована.

²⁰ LM.— N 339.— P. 270.

²¹ Там само.— N 356.— P. 277.

²² Там само.— N 424.— P. 315—316. Зауважимо, що наявність у документі імені князя Глинського стала причиною описки метриканта, котрий помилково озглавив цей акт як „привилей пану Семену Федоровичу Полозовича на именья по князю Василю

був переданий у „заставу“, а потім і повністю перейшов до князя Гліба Юрійовича Пронського (1510)²³.

Ці останні записи в Метриці, у якій фігурує „зрадця“ Никольський (у документі 1510 р., як і в акті 1496 р.,— Микольський), цікаві тим, що в них нарешті називається його ім'я — Василь, котре, як бачимо, збігається з іменем автора „Сказания о исхождении Святого Духа“. При цьому відповідь на питання, яким чином колишній писар віленської великокнязівської канцелярії, котрий на зламі 1508—1509 рр. разом із Глинськими емігрував до Росії²⁴, згодом опинився при дворі Стефана Якшича, є досить очевидною: сестра останнього Анна була дружиною Василя Глинського²⁵, який виїхав до Москви разом із братами Іваном і Михайлом. Залишається припустити, що й на чужині Никольський контактував із кланом Глинських і продовжував користуватися їхньою особливою довірою, виконуючи досить відповідальні місії.

Встановивши особу Никольського, спинимось на питанні про середовище, яке його висунуло. Не підлягає сумніву, що рід Никольського мав тісні зв'язки з Чернігівщиною. Щоправда, дуже мало знаємо про батька Василя Никольського. Інформація Метрики є мізерною, а наявне в сучасній літературі ототожнення писаря Васька Павловича з дяком великокнязівської канцелярії „менянином“ (мінчанином) Васьком (Васильцем) Любичем²⁶ помилкове: як свідчать документи, той помер „безпотомно“, а належні йому землі успадкували його племінники (один з яких, Петрашко Фоминич Любича, також став „господарским“ писарем)²⁷. Життєвий

Николском, зрадцы“. Никольський, зрозуміло, не належав до титулованої знаті; у синхронній документації він фігурує тільки як „пан“ і „дворянин“ (Сборник имп. Русского исторического общества (далі — Сборник ИРИО).— Санкт-Петербург, 1892.— Т. 35.— С. 172; Акты ЗР.— Т. 2.— № 20.— С. 22; LM.— N 72.— P. 117).

²³ LM.— N 487.— P. 353—354.

²⁴ В „Русском временнике“ (за Рум'янцевським списком) він згадується серед „княжат и панов“, котрі виїхали на службу до Василя III, як „дяк королевской Никольской“ (Зимин А. А. Новое о восстании Михаила Глинского в 1508 году // Советские архивы.— 1970.— № 5.— С. 72). У тому, що в цій літописній пам'ятці (проаналізованій також у польській історіографії: Krupska A. Przekaz Rumiancowski Ruskiego wriemiennika jako źródło do genezy buntu Michała Glińskiego // Historia i współczesność.— Katowice, 1982.— Т. 6.— S. 111—129) Никольський зветься „дяком“, немає нічого дивного, оскільки це слово було російським відповідником українського і білоруського терміна „писар“, який прикладається до Никольського у документах 1505—1506 рр. Цікавим є інше: те, що й у листі Сигізмунда його у 1508 р. названо „дяком“ (тобто, за місцевою ієрархією, людиною нижчого рангу), що можна пояснити як намагання понизити статус „зрадці“ у листуванні з кримським ханом, так і певною неусталеністю тогочасної канцелярської термінології (див.: Grala H. Diacy.— S. 78, 80; Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku: Spisy / Oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba (Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku: Spisy.— Т. XI).— Kórnik, 1994.— S. 118).

²⁵ Відзначимо, що брата Анни слід відрізнити від двох інших Якшичів на ім'я Стефан: її батька, котрий помер у 1489 р., та її племінника, сина Марка Якшича, який помер між 1530—1537 рр. (Радічицький Р. Сп. Доба постановки і розвою старих српських родослова // Радічицький Р. Сп. Книжечна збиванья.— С. 175—176; його ж. Стари српски писци.— С. 261; його ж. Руски и српски текст.— С. 276, 278).

²⁶ Urzędnicy centralni.— N 868.— S. 121.

²⁷ Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie.— Lwów, 1887.— Т. 1.— N XCIV.— S. 90.

шлях Василя Любича докладно дослідив А. Ясинський²⁸, котрий, однак, припустився прикрої помилки, звівши докупи документальні згадки про „Васка писаря“, „Васка Павловича“ й „Васка Любича“. Відтак під його пером постав гібридний персонаж — Василь Павлович Любич із біографією уповні реального Василя Любича, котрий підписувався в Метриці лише як „Васко“ або „Васко писарь“. Крім того, скрупульозно відтворюючи кар'єру Василя Любича, А. Ясинський не міг скористатися опублікованим двома десятиріччями пізніше документом, з якого випливає, що між 1477—1483 рр. той був ще й любецьким намісником²⁹; таке поєднання писарського й намісницького урядів було цілком у традиціях віленської великокняжої канцелярії³⁰.

На тлі браку даних про Василя Павловича зростає вага джерельних відомостей про найближчих родичів Никольського — передусім про батьків братів. Так, згаданий у грамоті 1496 р. Андрій Павлович у 80—90-х рр. XV ст. був троцьким підключим; у 1502 р. він отримав від Олександра на три роки в „хлебокормление“ двір Красне — що, очевидно, являло собою компенсацію за втрату земель на Чернігівщині³¹. Інший дядько Никольського, Богдан Павлович, на зламі XV—XVI ст. обіймав посаду віленського підключого³²; у серпні 1496 р., безпосередньо після передачі Чернігова Можайському (й, очевидно, у зв'язку з цією подією) він звернувся до Олександра, аби той підтвердив своїм актом „отчину и дедину его“ у Чернігівському повіті: „имения“ Свибриж (сучасний Сибереж) і Заболівісся, селище Ргоц, а також ловище й бортну землю Замглай³³. Документ, виданий з цього приводу Олександром, заслуговує на увагу не лише через точну локалізацію володінь Богдана Павловича (де були чернігівські „имения“ його братів Василя та Андрія, залишається тільки гадати), а й через вказівку на те, що ці землі належали його батькові й дідові. Таким чином, з урахуванням зроблених нами раніше хронологічних розрахунків можна стверджувати, що предки Никольського осіли на Чернігівщині, як мінімум, наприкінці XIV ст. Відповідно, немає підстав піддавати сумніву думку, що першою задокументованою особою в ряду цих предків був незнаний ближче Павло Мишкович, котрий у 1437 р. отримав від Свидригайла „замість Сновська сіверського, що лежить над річкою Снов“, Хальч неподалік від Гомеля³⁴.

²⁸ Ясинські А. Писар вялікага князя Казіміра Васіль Паўлавіч Любiч, як прадстаўнік буйнага зямляўладання XV ст.: (Нарыс да гісторыі буйнага зямляўласнасці на Беларусі) // Запіскі аддзелу гуманітарных навук БАН.— Мінск, 1929.— Кн. 8: Працы клясы гісторыі.— Т. 3.— С. 65—80.

²⁹ Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej.— Kraków, 1948.— Т. 1.— Zesz. 2.— N 372.— S. 435—436. Документ датований видавцями 1477—1491 рр., однак ці хронологічні рамки заширокі з огляду на те, що з жовтня 1483 р. Любечем володів князь Василь Михайлович Верейський (див.: Русина О. Сіверська земля...— С. 115—116).

³⁰ Bardach J. Z praktyki kancelarii litewskiej za Zygmunta I Starego // Prace z dziejów Polski feudalnej.— Warszawa, 1960.— S. 333.

³¹ РИБ.— Т. 27.— Стб. 262, 628; Акты ЛМ.— Т. 1.— Вып. 2.— № 625.— С. 104.

³² РИБ.— Т. 27.— Стб. 841—843; ЛМ.— N 274.— P. 228.

³³ Російський государственный архив древних актов, ф. 389, оп. 1, д. 6, л. 133—133 об. При публікації цього документа (Акты ЛМ.— Варшава, 1896.— Т. 1.— Вып. 1.— № 314.— С. 123) оригінальний текст був переключений.

³⁴ Це пожалування фігурує у випісі з новгородських городських книг (7 серпня 1661 р.), який фіксує знищені козаками привілеї роду Халецьких.

Це твердження постало у літературі завдяки працям О. Галецького й С. Кучинського³⁵, котрі досліджували генеалогію роду Халецьких, один з представників якого, як уже відзначалося, згадується у грамоті 1496 р. як „братанич“ Андрія Павловича. При цьому другий племінник останнього, Никольський, був (усупереч вказівкам наведених нами джерел, які не використовувалися ученими при розв'язанні окресленої проблеми) ідентифікований як Йосиф Євстафійович Халецький³⁶, що пояснюється „накладанням“ на реалії кінця XV ст. пізніших (і нерідко сумнівних) даних про родовід Халецьких. По суті, дослідники охрестили Халецькими усіх нащадків Павла Мишковича, тимчасом як це прізвище закріпилося лише за тими з них, хто при розподілі родових маєтностей разом із якимись землями на Чернігівщині отримав і Хальч (Хальче) у Гомельському повіті³⁷. Важко визначити, коли саме і яким чином був здійснений цей родинний переділ; фактом залишається лише те, що перші документальні згадки про Халецьких сягають 80-х рр. XV ст. Йдеться про сина гіпотетичного Євстафія Павловича, Михайла Халецького, який в актовому матеріалі, як і Василь Никольський, як правило, не зветься по імені³⁸. Обидва фігурують разом не лише в грамоті 1496 р., а й у складі посольства, яке 1501 р. було виряджене до Заволзької Орди³⁹, де Халецький, як посланець великого князя литовського, був частим гостем.

До речі, ці контакти могли переломити хід московсько-литовської війни 1500—1503 рр. Недарма у Москві через півтора десятиліття згадували про те, як Олександр „Ши[х]-Ахметя, царя ордынского, на христьянство навел, а в проводниках у него был его дворянин Халетской и иные королевы люди, и Ши[х]-Ахметь царь по его наводу пришел [...] в Чернигов, да тут много христьянской крови пролилось“⁴⁰. Хан Заволзької Орди Ших-Ахмат у серпні 1501 р. на чолі сотиссячного війська з'явив-

³⁵ Halecky O. Chaleccy na Ukrainie // Miesięcznik heraldyczny.— 1910.— S. 134—140, 164—170, 194—201; Kuczyński S. M. Rodowód Michała Chaleckiego // Miesięcznik heraldyczny.— 1934.— S. 6—10, 17—23; його ж. Ziemie czernihowsko-siewerskie pod rządami Litwy.— Warszawa, 1936.— S. 366—367.

³⁶ Kuczyński S. M. Rodowód...— S. 20, 23. Такого ж погляду дотримується й Н. Яковенко: Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна).— К., 1993.— С. 164.

³⁷ У грамоті 1496 р. чернігівські „имения“ Халецьких не названі: однак у пізній (і до того ж дефектній) копії „пам'яті“ литовським послам, яку було укладено близько 1527 р. і яка містить перелік усіх чернігівських сіл зі спорадичними згадками про їхніх колишніх (до 1500 р.) власників, згадується існуючий донині Слабин як село, „что было за Халенским (варіант: Харевским)“, у якому неважко впізнати перекинуте „Халецкий“ (див.: Русина О. Із спостережень над „Реєстром Чернігівських границь“ з 20-х років XVI століття // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Праці Історично-філософської секції.— Львів, 1993.— Т. ССХХV.— С. 300—301, 304; її ж. Сіверська земля...— С. 208, 210, 214).

³⁸ Див.: РИБ.— Т. 27.— Стб. 198; Lietuvos Metrika. Knyga N 5.— Vilnius, 1993.— P. 118, 126, 138, 140, 147—148, 157, 159, 170, 172—175, 177—179. Відзначимо, що Михайло Халецький мав сина Михайла, котрий вніс свій рід до пом'яника Києво-Печерського монастиря; у цьому записі, що досі не привертав уваги спеціалістів, з чоловіків названі тільки Михайло й Терентій (див.: Голубев С. Т. Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI столетия) // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца.— 1892.— Кн. 6.— Приложение.— С. 64).

³⁹ Lietuvos Metrika. Knyga N 5.— P. 178.

⁴⁰ Сборник ИРИО.— Т. 35.— С. 520.

ся на Сіверщині й зумів захопити Рильськ і Новгород-Сіверський; він, безумовно, досяг би й більших успіхів, якби Олександр не дистанціював-ся від дій свого союзника, чії загони у червні 1502 р. вщент розгромив Менглі-Гірей⁴¹. Таким чином, ведучи переговори з Ших-Ахматом, Халецький по-своєму сприяв поверненню Литві Чернігівщини, з якою його зв'язували родинні й майнові інтереси. Щоправда, навряд чи він учащав до цього „ведмежого закутка“, віддаючи перевагу кар'єрі у столиці, що, до речі, можна сказати й про інших відомих нам нащадків Павла Мишкови-ча, котрі осіли у Вільні й Троках, розчинившись у середовищі місцевої бюрократії.

Їхню долю розділив і Василь Никольський. Мешкаючи у Вільні й успадкувавши від батька місце у „господарской“ канцелярії, він був відповідно вишколений і ні вихованням, ні способом життя не був зв'язаний зі своєю „малою батьківщиною“. Щоправда, у „Сказанні“ він виразно декла-рував своє „нижньоруське“ походження — однак це видається цілком природним для людини, яка порвала зі своєю „політичною батьківщиною“ й ще не вповні при звичаїлася до ролі „московита“. Як ми уже від-значали, Ф. Покровський намагався визначити „громадянство“ Никольсь-кого, керуючись уміщенням наприкінці „Сказання“ переліком правлячих монархів („скиптродръжавных“), але в ньому відбився передусім васаль-ний щодо Угорщини статус замовника твору — сербського воеводи Як-шича*.

На походження Никольського набагато виразніше вказує спосіб дату-вання його „Сказання“: поєднання трьох систем літочислення (індиктово-го, від Різдва Христового та від „створення світу“) та їх паралельне використання були характерною рисою віленської великокнязівської кан-целярії⁴². У самому ж тексті „Сказання“ можна вгледіти, крім риторич-ного самоприниження („мне, невежди суццю у Святаго Писания“, „оучи-лица николи же видех“), певні натяки на відірваність автора від тради-ційних умов існування („от Божественаго Писания, елико помнех, из оуст избирах догматы“, „книгъ к исправлению не имеющу“)⁴³ — хоч значно

⁴¹ Докладніше див.: Kuczyński S. M. Ziemie...— S. 316—337.

* Заслугує на увагу той факт, що у згаданому переліку брата Владислава Угорсь-кого, польського короля Сигізмунда I, названо таким, що править „в Ленденех“. Викори-стання цього архаїчного терміна щодо Польщі Никольським (котрий, без сумніву, упро-довж певного часу перебував при дворі Стефана Якшича) не узгоджується з побудовами Т. Лер-Сплавінського, який заперечував наявність подібних старосербських форм, ви-значаючи лише існування штучних словоутворень („rex Vladislav Ledianin“, „rege ledianensi“) в латинськомовній хроніці Бранковича (Lehr-Spławiński T. Łęzisce—Łęzanie—Lachowie // Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata.— Poznań, 1959.— S. 199.— Przur. 17). Не знав науковець і про виявлення у 1957 р. Радоїчичем первинної сербської версії хроніки з кінця XV ст., у якій вказані форми також присутні (Радоїчић Ђ. Сп. Родослов сремских Бранкови а с краја XV века // Радо-їчић Ђ. Сп. Книжевна збиванья...— С. 184—187).

⁴² Див., напр.: РИБ.— Т. 27.— Стб. 744, 746, 750, 752, 767, 770, 782, 785. Аналогічно датована й така цікава пам'ятка західноруської книжності, як послання до папи Сикс-та IV „от духовенства и от княжат и панов руских“ (1476 р.): „Писано у Вилни в лето 6984 от первосотворенаго Адама, под леты Рожества Христова 147-свят шостое, месяца марта 14 дня, индикта 9“ (Monumenta Ucrainae Historica.— Romae, 1971.— Vol. 9— 10.— P. 30).

⁴³ Покровский Ф. И. Послание Василия...— С. 91, 125.

більшою мірою воно свідчить про культурний потенціал віленського писарського середовища кінця XV — початку XVI ст., про який досі можна було судити хіба що з листа Василя Дмитровича Єрмоліна до писаря Якуба (котрий, до речі, був співавтором послання Сикстові IV)⁴⁴. Це зайвий раз переконує у слушності зауваження М. Грушевського щодо того, що на теренах Великого Князівства Литовського „не бракувало людей з теологічним і літературним приготуванням, які при нагоді могли себе з цього боку показати не зле, — але поза чисто практичними потребами бракувало стимулів літературної творчості, бракувало того духовного руху, який стихійною силою втягає в себе людей та каже кожному смілійшому пробувати своїх сил на полі духовної творчості“⁴⁵. Тож видається симптоматичним, що Василь Никольський виявив свій полемічний і літературний хист поза межами батьківщини.

Olena RUSSYNA

VASYL' NYKOL'SKYI AS AN UNKNOWN WRITER OF THE 16TH C. AND HIS CREATIVE WORK

Following extensive research a new name has been introduced into the history of Ukrainian literary writing of the early 16th century. V. Nykol'skyi mentioned only in passing as the author of *Tale of the Emanation of the Holy Spirit* (1511) turns out to have been a native of Chernihiv and a scribe for the Chancellery of the Grand Duke of Lithuania and later a participant of Hlyn'sk uprising.

⁴⁴ Уперше інформацію про це послання було вміщено у додатку до статті А. Ясинського про книгу „даин“ Казимира: Седзельнікаў А. Паведамленьне аб пісару Якубе // Запіскі аддзелу гуманітарных навук БАН.— Мінск, 1928.— Кн. 3: Працы клясы гісторыі.— Т. 2.— С. 207—208. Із нього випливає, що „найвищий“ писар Казимира звертався до Василя Єрмоліна з проханням придбати для нього Пролог, Октоїх, книгу з описом житій дванадцяти апостолів і збірник невідомого складу під назвою „Два творця“, сподіваючись віднайти у Москві „добрыя списки“ цих творів і „доброписцев“, здатних їх кваліфіковано скопіювати. Див. останню за часом публікацію тексту та коментар: Русский феодальный архив XIV — первой трети XVI века.— Москва, 1986.— Часть 1.— № 56.— С. 196—197; Москва, 1992.— Часть 5.— № 56.— С. 1007—1008.

⁴⁵ Грушевський М. Історія України-Руси.— Т. 6.— С. 353.